

Populisme: zegen of vloek?

Jack de Vries, Paul Frissen, Herman Lelieveldt, Marco Pastors,
Julien van Ostaaijen en Rinus van Schendelen

Inleiding

Herman Lelieveldt, Roosevelt Academy,
Middelburg

Populisme is bij veel politici en wetenschappers een taboe. Het zou zich slecht verhouden tot het dragen van verantwoordelijkheid en zou zelfs ronduit gevaarlijk zijn. In het ergste geval vormt het zelfs een bedreiging voor de rechtsstaat, onder meer omdat het weinig oog zou hebben voor de rechten van minderheden. Populisten willen dat de wil van 'het volk' vertaald wordt in het landsbestuur en zijn argwanend tegenover elites en instituties die dat lijken te belemmeren.

Populistische bewegingen worden meestal geleid door een charismatisch leider en negeren nogal eens de politieke en parlementaire omgangsvormen. Toch worden ook steeds vaker de positievere kanten van het populisme belicht. Enkele politici en vooral jonge politicologen lijken niet ronduit negatief tegenover het verschijnsel te staan. Misschien zijn populistische bewegingen juist erg verfrissend: ze schudden het establishment op, vertegenwoordigen nieuwe groepen in de samenleving en na een tijd worden ze toch wel ingekapseld in de Nederlandse bestuurscultuur.

Op 23 maart stonden de zegeningen en gevaren van het populisme centraal op een symposium georganiseerd door het Studium Generale van de Universiteit Tilburg en de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur. Tijdens het symposium kruisten twee wetenschappers (Rinus van Schendelen en Paul Frissen) en twee politici (Marco Pastors en Jack de Vries) de degens, met als achtergrond het recent verschenen proefschrift van Julien van Ostaaijen, een studie naar de opkomst van de populistische lokale politiek in Rotterdam. Van deze vier sprekers toont Paul Frissen zich uitermate kritisch over het populisme, terwijl volgens de andere drie sprekers de populistische tijdgeest ervoor zorgt dat de politiek eens goed wordt opgeschud. Van Ostaaijen zelf somt in een afsluitende bijdrage nog eens kort op wat de goede en minder goede kanten van het populisme zijn en benadrukt dat we hier met een veelzijdig fenomeen te maken hebben. Een fenomeen dat we alleen maar beter kunnen begrijpen door het gedegen te bestuderen en te bediscussiëren, precies op de manier zoals dat in de bijdragen hieronder gebeurt.

Populisme, wetenschap en de paradox van Wilders

Rinus van Schendelen, Erasmus Universiteit
Rotterdam

Wetenschap en 'populisme'

Wie op basis van kennis wil oordelen over enig verschijnsel zoals 'populisme', ontkomt er niet aan de wetenschappelijke methode te volgen en in het bijzonder:

- a. het te beoordelen fenomeen waardenneutraal te definiëren (zo niet: tautologie);
- b. het fenomeen vervolgens op onbevanging wijze feitelijk (empirisch, ook naar oorzaken en gevolgen) te onderzoeken en controleerbaar te maken (zo niet: tendentieuze onderzoek);
- c. bij normatieve beoordeling uit de vele en altijd arbitraire sociale normen of waarden de eigen keuze te expliciteren en met andere te contrasteren (zo niet: waarde-absolutisme); en
- d. op logisch-consistente wijze te concluderen waarom men het onderzochte fenomeen goed of slecht acht (zo niet: pamflettisme).

Via de zogeheten 'wetenschappelijke methode' is nog nooit een fenomeen absoluut goed of slecht beoordeeld (Brecht, 1959). Wie een neutrale definitie hanteert, het onderzoek onbevanging en controleerbaar verricht en de waargenomen feiten (waarover consensus in beginsel mogelijk is) volgens diverse waarden (waarover consensus in beginsel juist niet mogelijk is) logisch en consistent beoordeelt, komt altijd tot conclusies van het type dat "feit A (B, C enz.) goed is voor X maar slecht voor Y". Vanuit een wetenschappelijke be-

nadering heeft populisme kenmerken die men, afhankelijk van gekozen normen, goed of slecht kan noemen, zoals dat ook geldt voor de afwezigheid van populisme.

Maatschappelijk debat en populisme

In het maatschappelijke debat, waarbij velen tegelijk in het openbaar hun oordeel geven over een fenomeen, ontbreekt de wetenschappelijke methode meestal. Gewoonlijk hanteren de deelnemers een waardebeladen definitie. Weinigen hechten belang aan feitelijk onderzoek en velen des te meer aan hun eigen beelden en ervaringen. Bij menigeen domineert *hic et nunc* een enkele waarde of norm over alle andere. De conclusies bevestigen vooral 'het eigen gelijk' en 'het ongelijk van de anderen'. Zo'n debat kan allerlei toegevoegde waardes hebben, zoals vermaak (kijkcijfers) en verkenning van het onderwerp (à la 'standpunt.nl'). Maar kennis voegt het niet toe, hooguit een beter inzicht in gebrek eraan en een prikkel tot kennisvorming.

Er bestaan ontelbaar vele definities van populisme. De meeste zijn, ook indien verwoord door 'wetenschappers', onwetenschappelijk en achten het fenomeen al op voorhand goed of slecht. Andere zijn beperkt tot historische fenomenen, zoals de Romeinse Gracchi-broers, de negentiende-eeuwse Russische Narodniks (letterlijk: mensen van het volk) en emancipatiebewegingen in Noord- en Zuid-Amerika in de negentiende eeuw en in Zuid-Europa tijdens het interbellum van

de twintigste eeuw. Zulke definities en historische fenomenen liggen maatschappelijk altijd controversieel, dat wil zeggen zij hebben zowel aanhang als oppositie en krijgen dus zowel goede als slechte beoordelingen. Latere generaties voegen hun herwaarderingen toe. Wat eerst goed heette, krijgt dan een slechte naam en omgekeerd. Niets heeft een absoluut en constant geldende waardering.

Politologie en populisme

In de politieke wetenschap wordt populisme, met zijn nadruk op 'volkswil' en 'meerderheid', theoretisch vaak beschouwd als democratievariant, zij het een kwetsbare omdat permanente minderheden dan buitengesloten kunnen worden (Dahl, 1956). Empirische aandacht geeft zij aan populisme slechts bij vlagen, naar aanleiding van enigerlei actualiteit (jaren 60 voor Derde Wereld en nu in Europa). Ook zij kent talrijke definities, waarvan sommige althans ogenschijnlijk waarde-neutraal zijn (Ionescu & Gellner, 1969). Twee voorbeelden: "het bepleiten van een sterke overheid in binnenlandse aangelegenheden, gecombineerd met internationaal isolationisme" (Axelrod, 1967) en "het nastreven van politieke doelen buiten de bestaande partijen en instellingen om en met een beroep op de burgers om de overheid onder druk te zetten" (Shils, 1960). De eerste definitie legt het accent op inhoud, de tweede op politieke methode of stijl.

Bij elke keuze voor een waardeneutrale definitie is cruciaal haar validiteit: gaat

het over datgene waarover wij het willen hebben? Volgens de eerste definitie (naar inhoud) zijn in Nederland nu sterk populistisch de partijen SP, CU en PVV en de overige (behoudens GL en D66) zijn dit enigermate. Onder de tweede definitie (naar methode of stijl) vallen ook de belangengroepen die, buiten de bestaande partijen en instellingen om en met een beroep op 'de burgers', de overheid be-lobbyen. Dan zijn in Nederland Milieude-fensie en reizigersorganisatie Rover sterk populistisch. Maar zijn zij inderdaad de fenomenen waarover wij het bij populisme willen hebben, ofwel: zijn die definities valide?

Mijn operationele definitie

Twee wetenschappelijke hoofdstrategieën kunnen een bruikbare definitie opleveren. De eerste is de deductieve die uitgaat van algemenere theorieën die minstens ten dele zijn getoetst en als bruikbaar aanvaard. Voor populisme bestaan zij nog niet. Zelfs een in het vakgebied breed gedeelde definitie ontbreekt (Taggart, 2000). De tweede strategie is de inductieve. Hier kan het maatschappelijke debat helpen. Welke kenmerken vooral associëren de deelnemers met populistische personen en stromingen?

Naar inhoud blijken geen twee personen die in het maatschappelijke debat populistisch heten aan elkaar gelijk te worden geacht. Inderdaad hebben bijvoorbeeld Fortuyn en Wilders in Nederland, De Winter en De Wever in België en Mussolini en Berlusconi in Italië elk een evident

verschillende en deels aan elkaar tegen-gestelde beleidsagenda. Dit geldt evenzeer voor populistische stromingen of bewegingen, die elk hun eigen historische context hebben. Blijft over: de vergelijking naar methode van opereren. In het maatschappelijke debat worden aan populistische personen vooral de volgende stijlkenmerken vaak toegedicht:

1. dominant leiderschap: de leider, afkeurig van consultaties, symboliseert de beweging;
2. agitatie tegen 'het gevestigde stelsel' en pro 'het volk': positionering 'van onderaf';
3. 'volkswil' als legitimatieclaim: de leider zegt deze wil te kennen en formuleert die;
4. heftige opbouw van een beperkte agenda: 'branding' als techniek;
5. publicitaire retoriek: via straat of media een groot bereik onder de burgers.

Mijn operationele definitie van een populistisch persoon is "leiderschap dat op eigenzinnige wijze ander overheidsbeleid verlangt, waarvan het denkt dat burgers dit willen". Dit is een minimale definitie, die dus bredere vergelijking toelaat. Zij omvat, wellicht paradoxaal, zowel methode als inhoud. De methode is constant, namelijk een leiderschapsclaim via heftige agendabouw, waarvoor ruime steun wordt beoogd op straat, bij de stembus of elders. De inhoud is afhankelijk van wat de leider denkt dat burgers willen en is dus variabel. De genoemde populistisch geachte personen variëren inhoudelijk van bijvoorbeeld 'linkse' tot 'rechtse' beleidswaarden, meer of minder openheid voor buitenland en meer of minder sterke

staat dan wel zelfstandige burger. Hun eigen historische context bepaalt waartegen zij zich inhoudelijk afzetten en wat zij verlangen. De definitie leent zich ook voor toepassing op belangengroepen. Van sommige bedrijven (Blokker), instellingen (Staatsbosbeheer) en ngo's (Natuurmonumenten) hebben de leiders soms ook stijlkenmerken van populisme.

De paradox van Wilders' anti-europeanisering: goed voor Europees bewustzijn

De politicus Geert Wilders past binnen mijn minimale operationele definitie van populisme. Op eigenzinnige wijze verwierf hij via de media en de stembus een leiderschapsclaim contra 'de Haagse elites'. Zijn agenda is een, in de Nederlandse context eind jaren 2000 gemaakt, eigen mengsel van een sterke binnenlandse overheid bij kwesties van veiligheid, integratie en ouderenzorg en een terughoudende overheid bij kwesties van markt en economie, dit alles gebaseerd op de norm van nationale soevereiniteit, zijn variant van isolationisme (behoudens tegenover de Verenigde Staten en Israël). Uiteraard is verdergaand empirisch onderzoek nodig om te kunnen bepalen in welke mate hij bij deze agenda scoort en blijft scoren op de populistische methode. Daarna is een normatieve beoordeling mogelijk op basis van enigerlei maatstaf die, zoals gezegd, altijd arbitrair is en afhankelijk van de keuze dus kan leiden tot positieve dan wel negatieve waarderingen en tot omkering van eerdere waarderingen. Hier beperk ik mij tot de casus van zijn anti-Europese agitatie. Is deze agitatie goed of slecht?

De norm van nationale soevereiniteit heeft een merkwaardige status in onze samenleving. Enerzijds geniet zij bij een deel van de burgers volop steun en bij anderen enige sympathie. Deze burgers zijn afkerig van sterke veranderingen van de Nederlandse maatschappij, zowel sociaal-cultureel (immigratie) als economisch (globalisering), onder druk van buitenlandse en vooral Europese factoren. Voor deze factoren hebben zij weinig interesse, laat staan kennis ervan. De uitkomst bevalt hen simpelweg niet. Anderzijds is de norm al lang vooral een fictie: *de facto* vanwege binnenlandse afhankelijkheden van andere landen en *de jure* vanwege Europese verdragen en wetten. Feitelijk is zij nu beperkt tot 'kleine' onderwerpen zoals thuiszorg en stadsplanning en zelfs hierbij gelden Europese afhankelijkheden en wetten.

Inderdaad zijn van het Gedoogakkoord dat de PVV gesloten heeft met de regeringspartijen VVD en CDA de paragrafen Immigratie en Veiligheid (driekwart van de tekst) deels al Europees-wettelijk geblokkeerd. Zij hebben dus de status van Europese lobbyagenda tot zowel wijziging van bestaande wetten als blokkering van wat onderweg is, zoals de plusminus 350 Europese beleidsinitiatieven inzake politie en justitie (COM 2010/171). De kansen van het kabinet op effectieve beïnvloeding van de EU conform dit akkoord zijn om vele redenen miniem. De lobbyresultaten zullen dus teleurstellen, met als effect dat Wilders' aanhang (her)ontdekt dat de nieuwe hoofdstad van Nederland Brussel heet. Dit geeft een nieuw bewustzijn van de Europese realiteit onder zijn (en andere) burgers die wellicht nog meer

afwijzend worden, maar met nu minder desinteresse. Paradoxaal wordt dankzij Wilders Europa opnieuw op de binnenlandse kaart van bewustzijn gezet. Zelf kan hij hier wellicht in eigen land electoraal garen bij spinnen ("de elites hebben onze soevereiniteit verkwanseld"), maar ook is mogelijk dat burgers de Europese realiteit aanvaardden zoals zij is.

Is burgerlijk bewustzijn van de Europese realiteit een hogere waarde dan soevereiniteit? Nee, in de wetenschap is elke sociale waarde arbitrair. Maar met zo'n sterker bewustzijn kunnen burgers hun binnenlandse organisaties beïnvloeden om het Europese beleid op terreinen van welzijn, welvaart en veiligheid dichter bij hun voorkeuren te brengen. Een populistische agendabouw kan dus goed zijn voor onder meer hun burgerschap en integratie in Europa. Met dank aan Wilders.

Het gevaarlijke populisme¹

Paul Frissen, NSOB/Universiteit van Tilburg

Er zit één voordeel aan het populisme en dat is dat het voor een normalisatie heeft gezorgd; het beeld van Nederland als superieure beschaving is verdwenen. Populisme is verder vooral gevaarlijk. Om die conclusie te trekken, is het noodzakelijk aandacht te schenken aan de potentieel *totalitaire* en dus *antidemocratische* kanten van het populisme.

In de eerste plaats moet dan natuurlijk worden vastgesteld dat de meeste populistische bewegingen, stromingen en partij-

en in het hedendaagse Europa vooralsnog kiezen voor de parlementaire weg. Daarbij proberen ze overigens wel de regels van dat spel maximaal op te rekken en spelen ze overwegend een rol van buitenstaander, die het parlement als tribune en niet als podium voor debat gebruikt. Wilders is in dit dubbelzinnige spel van meedoen zonder mee te doen een grootmeester geworden. Daarin ligt ook de eerste aanduiding van gevaar: de buitenstaander ondermijnt de legitimiteit van het parlement als institutie, omdat hij het parlement niet als bescherming, maar als bedreiging ziet. Dat het parlement pluriform is en daarvoor vaak krachteloos is object van anti-parlementaire kritiek.

In de tweede plaats postuleert het populisme een volkswil die eenduidig zou zijn en onmiddellijk kenbaar is. 'Het' volk heeft een heldere opvatting die in de bestaande, door elites gedomineerde machtsverhoudingen wordt veronachtzaamd en miskend en die dankzij de populistische partij en haar leider wel naar voren wordt gebracht. De onmiddellijke kenbaarheid van deze volkse opvatting blijkt uit opiniepeilingen en kan door de inzet van moderne media als het internet worden gearticuleerd. De onmiddellijk kenbare en eenduidige volkswil verdraagt zich natuurlijk niet met een democratieopvatting waarin minderheden centraal staan en met een democratische praktijk van pluriformiteit en principiële verdeeldheid.

Daarom ook, en dat in de derde plaats, is er in het populistische discours geen plaats voor deliberatie als essentieel kenmerk van een democratische orde en is de democratie eigenlijk direct en niet re-

presentatief. Wie de wil van het volk in grote meerderheid kent, hoeft immers niet de democratische dialoog aan te gaan en moet representatie uiteindelijk ook uitsluiten omdat alle andere opvattingen dan die van de meerderheid van het volk de volkssoevereiniteit ondermijnen. Latent is deze positie natuurlijk in veel partijen gericht op meerderheidsvorming aanwezig. Populistische partijen en bewegingen betogen opvallend vaak dat daadkracht en leiderschap geboden zijn en dat de stroperigheid van institutionele *checks and balances* moet worden aangepakt. Vaak ook wordt de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht bekritiseerd als een elitaire afstand van de volkswil, die altijd strengere straffen, harder optreden en meer gevangenissen wil.

In de vierde plaats: de voorkeur voor de directe democratische wil van het volk gaat gepaard met een sterke populistische afkeer van bestaande elites. Deze afkeer gaat vaak gehuld in een toonzetting van ressentiment en rancune, waarbij de elite altijd gecorrumpeerd en vaak corrupt is, terwijl het volk zuiver is. Het zuivere volk is niet kosmopolitisch maar is verbonden door etniciteit, geschiedenis en cultuur. Het beeld van de natiestaat wordt gekoesterd: dubbele nationaliteiten zijn uiteraard verdacht, zeker bij politieke machthebbers. Er is een cultuurgemeenschap die een vanzelfsprekend 'wij' belichaamt en die aan de politieke gemeenschap voorafgaat. Lidmaatschap van de politieke gemeenschap is slechts mogelijk na assimilatie in de cultuurgemeenschap. *Etnos* gaat aan *demos* vooraf en moet er volgens het populistische vertoog mee samenvallen.

Wat deze cultuurgemeenschap, ten vijfde, inhoudt is zeer dubbelzinnig. De elites wordt verweten cultuurrelativistisch te zijn en daardoor toegeeflijk aan fundamentalistische intolerantie. Men is 'soft' over de vrijheid van meningsuiting, de positie van vrouwen en die van homoseksuelen. Het populisme verwerpt het cultuurrelativisme en kiest zonder draaien voor de superioriteit van de westerse, vaak 'joods-christelijk' genoemde cultuur. Het Nederlandse populisme is op dit punt overigens bijzonder, omdat het rechten van vrouwen en homoseksuelen veel prominenter verdedigt dan populistische bewegingen elders. Evenmin is het Wilders-populisme antisemitisch. De verdediging van de westerse cultuur sluit overigens intolerantie niet uit. Die betreft dan andere zaken. Grootste contradictie is natuurlijk het voorgestelde verbod op de Koran met een beroep op de vrijheid van meningsuiting.

In de zesde plaats treffen we in deze curieuze cocktail van verlichtingsfundamentalisme en extreme onverdraagzaamheid ook een klassiek populistisch verschijnsel aan: dat van de zondebok. Dat zijn in de verschillende Europese populistische bewegingen overigens sterk uiteenlopende groepen. In het Nederlandse populisme van Wilders is er een tweevoudige zondebok. Aan de ene kant zijn er met name jongeren uit de Marokkaanse migrantengemeenschap, stevast aangeduid met de scheldwoorden van de straat, die aanvankelijk detoneren in het politieke debat maar inmiddels gemeengoed lijken te zijn geworden. Met de woorden verschuiven ook de acceptatiegrenzen van de aanpak:

die moet natuurlijk harder dan hard zijn. Aan de andere kant is er de islam, die als fascistische ideologie wordt neergezet en waarvan de heilige teksten moeten worden verboden. Soms expliciet, veel vaker nog impliciet, worden beide zondebokken verbonden. De overlast en criminaliteit van jongeren uit de Marokkaanse migratiepopulatie lijken dan in de islamitische karakteristieken van hun cultuur te traceren. Dat veroorzaakt een even ongenueanceerd als giftig mengsel. Loverboys en jihadisten zijn in hun gedragingen enkelvoudig herleidbaar en moeten dan ook worden uitgezet. Met hetzelfde gemak komen we zo uit bij de deportatie van tientallen miljoenen moslims van wie feitelijk assimilatie en geloofsafval wordt geëist. Het heilige boek dat hun geloof fundeert, moet immers worden verboden.

De conclusie dat het populisme, en de Nederlandse Wilders-variant, een totalitaire beweging is, kan op grond van voorgaande analyse niet zonder meer worden getrokken. Er is vooralsnog sprake van parlementair acteren en van aanvaarding van democratische processen als verkiezingen. Volgens het populistische discours is er een directe toegang tot de waarheid van het volk. In zijn bewoordingen wordt de werkelijkheid onnodig ingewikkeld gemaakt door intellectuele analyses en genuanceerde verhandelingen. Het waarheidsargument van de feiten die in klare taal spreken en ondubbelzinnig de werkelijkheid laten zien wordt opmerkelijk vaak ingebracht. Opiniepeilingen en internetraadplegingen zijn veel gehanteerde leveranciers van onomstotelijkheden. En in de krochten van de internetfora prijzen

deelnemers buitengewoon frequent de ongekuiste versie van de waarheid die de populistische leider spreekt. Het ongekuiste is extra aantrekkelijk omdat zo ook de codes voor gepaste taal kunnen worden gekraakt. De waarheid wordt hartstochtelijk met krachttermen gesproken – binnen en buiten het parlement, door leider en volk.

De waarheid van het populisme wordt ook ingezet tegen de discretie van de elite die stevast als geheimhouding en het verbergen van misstanden wordt gekwalificeerd. Transparantie is een geliefde term: alles moet boven water en boven tafel komen. De elites verdragen de waarheid niet, willen het volk dom houden en koesteren hun 'knettergekke' maatschappijopvattingen.

De populistische opvattingen over waarheid en transparantie berusten op een notie van *mogelijke onmiddellijkheid*. De wereld is kenbaar. De waarheid wordt alleen maar verhuld door elites en vraagt daarom om onthulling. Precies dat doet de populistische leider die het volk een stem geeft. Via hem – *vox populi* – spreekt het volk de waarheid. De wereld is ook doorzichtig, althans moet dat worden. Begrippen als discretie en distantie zijn verdacht, omdat ze de wereld en de waarheid gesloten willen houden, voorbehouden aan elites.

De notie van de onmiddellijkheid vraagt dan ook om een politiek van zuivering. De wil van het volk is waar, helder en eenduidig, en hoeft slechts te worden bevrijd van de onwaarheid, onhelderheid en ambiguïteit – van vreemde smetten, met andere, beladen, woorden. De onmiddellijkheid van de zuivere volkswil, die berust op

een eenduidige identiteit en geschiedenis, behoeft dan ook geen bemiddeling. In de kern is de volkswil via de directe democratie te realiseren. De onmiddellijkheid heeft dus de representatie niet nodig. Representant en gerepresenteerde vallen samen, uitiem gesymboliseerd in de leider die de '*vox populi*' is.

Precies op deze punten van onmiddellijkheid en onbemiddeldheid loopt het populisme vast. Het loopt vast precies in een van zijn grootste waarden, namelijk die van krachtig leiderschap. Uiteindelijk kan leiderschap niet anders worden gezien dan als een vorm van representatie en dus van bemiddeling. De wil van het volk bestaat niet als deze de articulatie door een leider nodig heeft. Kennelijk kan het volk alleen via de leider met één stem spreken. Daarin ligt ook de fundamentele denkfout van het populisme. Het volk is een mythologische constructie, een politiek artefact. De benoeming ervan is al een daad van representatie, van bemiddeling. Dat maakt *de onmiddellijkheid van het populisme* per definitie *onmogelijk*. Maar het maakt de onmiddellijkheid van het populisme ook gevaarlijk. Het wil immers tegenover het volk als politieke eenheid van botsende belangen, rivaliserende inzichten en contradictoire preferenties een constructie van culturele, etnische en historische eenheid plaatsen. Daarin worden *de* vreemde en *het* vreemde juist buitengesloten als vijand. In deze zin is het populisme dus antipolitiek, antidemocratisch en totalitair, voor zover het zijn articulatie van de *vox populi* wil verbinden met de politieke macht in de staat en over zijn gevaarlijke monopolies.

Daarom ook verschil ik ten diepste van mening met die auteurs die het populisme opvatten als een weliswaar ongemakkelijke of zelfs gevaarlijke, maar daarom niet minder noodzakelijke correctie op de problemen in de huidige democratie. Wat het populisme zegt te vertolken – maatschappelijke onvrede, vervreemding, uitsluiting, overlast – kan alleen politiek worden beantwoord en daarmee is het antwoord per definitie pluriform, ambigu en contradictoer. De politieke orde is gebaseerd op de fundamentele erkenning van pluriformiteit, ambiguïteit en contradicties. De strijd tussen politieke opvattingen moet vreedzaam worden gevoerd, in het perspectief van de onmogelijkheid en onwenselijkheid deze te beslechten. Bemiddeling en distantie zijn dan nodig tussen de politieke macht en de samenleving der burgers. De kloof tussen deze macht en deze samenleving moet dan ook niet worden gedicht, zoals vele auteurs en vele politici met het populisme betogen, maar dient te worden vergroot. Dat nu kan slechts door de afstandelijke bemiddeling die politieke representatie is in ere te herstellen.

De opknopbeurt van het populisme

Marco Pastors, raadslid Leefbaar Rotterdam

Ik heb net de beide betogen aangehoord en met name bij dat van Frissen heb ik een aantal keren moeten slikken. Als je zijn meetlat tegen niet-populisten aanhoudt, scoren zij minstens even slecht. En dat mag natuurlijk. Maar af en toe denk

ik “zien jullie het dan niet?” Frissen zegt dat een goede democratie respect heeft voor minderheden, maar het is nog altijd die 70% gevestigde politieke partijen die de macht heeft. Leefbaar Rotterdam heeft 30% van de stemmen in Rotterdam. Ik behoor dus zelf tot de minderheid. Hebben wij dan voordat het populisme opkwam, in 2002, zoveel respect gekregen? Bij respect voor minderheden hoort ook respect voor mensen zoals Pim Fortuyn en de mensen die op hem stemmen. Dát zijn de minderheden en die worden te weinig gehoord. En het lijkt er af te toe nog wel eens op dat de gevestigde partijen in het kader van verdeel en heers ook heel veel moeite hebben om naar een meerderheid te luisteren. Hoewel 70% voor strenger straffen is en 60% voor minder Europa, gebeurt het niet. Terwijl je als politiek het volk juist heel erg serieus zou moeten nemen. Gevestigde politieke partijen luisteren niet. De enige die er wel iets mee doen, zijn de populistische partijen zoals wij in Rotterdam en landelijk de PVV.

Uiteindelijk is het dus de samenleving die bepaalt. Neem nu strenger straffen. De wetgever mag dat invullen en rechters moeten dat uitvoeren. Al heel lang zeggen mensen “kan dat niet strenger?” En dankzij het populisme, dankzij de gedoogmacht van de PVV, gaat dat eindelijk gebeuren. Zelf ben ik ook met een kruistocht bezig op dat gebied. Rechters beweren te pas en te onpas dat strenger straffen niet helpt, zonder hier enig bewijs voor aan te dragen. Ik vraag rechters naar de onderzoeken die hun bewering staven. Die zijn er dus niet, maar ondertussen blijft de gevestigde orde zichzelf wijsmaken dat strenger straffen niet helpt. Er is terechte

kritiek op rechters, zeker daar waar ze de ruimte hebben om strenger te straffen en dat niet doen. Als je daar vervolgens met rechters over door praat, zeggen ze dat strenger straffen wel helpt, maar dat het vooral belangrijk is om de pakkans te vergroten. Kijk, daar heb ik als populist geen enkele moeite mee. Maar voer dan die discussie en niet zo'n non-discussie dat strenger straffen niet helpt, terwijl wij met z'n allen aan onze buik alleen al voelen dat het tegendeel waar is.

Van Schendelen had het over Europa, iets wat qua zeggenschap ook nooit aan ons is voorgelegd. Daar is ook achterstallig onderhoud. Wat vinden mensen in Europa belangrijk: de bedreiging van de verzorgingstaat, de enorme omvang van het openbaar bestuur, veiligheid, immigratie en integratie. Maar een aantal jaren geleden was Europa vooral bezig met de lengte van de bananen en hoe krom ze mochten zijn. Met de grote vraagstukken die zich in alle grote steden in Europa en in achterstandswijken voordoen, die met individuen maar ook met immigranten te maken hebben, houdt Europa zich niet bezig. Als men dat nou wel had gedaan, was Europa allang veel verder geweest. Maar als je dat niet doet en arrogant blijft reageren, wordt het voorlopig niets en is het ook volstrekt terecht dat het niets wordt.

Men heeft blijkbaar zo'n hekel aan het populisme dat men van alle kanten ontkent en bestrijdt wat wij zeggen. En ik denk dat dat ook een beetje het probleem is waar wij nu als samenleving mee zitten. Volgens mij is populisme een groot goed. Er is namelijk heel veel achterstallig onderhoud in onze samenleving, in onze poli-

tiek en in ons overheidsbestel. Het populisme is één grote inhaal- en opfrisbeurt. Een opfrisbeurt voor al dat vermolmd, arrogante en verstofte gedrag van de gevestigde orde.

Er zijn nu regelmatig zaken waar het populisme spanning op zet en dat wordt dan heel kritisch bekeken. Maar nogmaals: als u de niet-populisten met dezelfde kritische bril zou bekijken, dan ziet u veel ergere dingen. Want die populistische *willen* alleen maar dingen, maar de anti-populisten zitten op het pluuche en *doen* het al. Zij hebben de macht. Daarom is de kritiek van het populisme terechte kritiek en zien we een terecht herstel van wat er aan de hand is. En laat u niet wijsmaken dat het allemaal niet kan, want het kan wel. Dat hebben wij in Rotterdam laten zien toen we in 2002 zoveel zetels haalden dat de gevestigde partijen niet om ons heen konden. Als eerste maatregel hebben we toen het Centraal Station in Rotterdam veilig gemaakt. We waren bang dat het onze eerste bananenschil zou worden, maar binnen zes weken was het veilig. Het is een kwestie van veel stadwachten, alles wat scheef hangt recht hangen en alles wat vies is schoon maken en zorgen dat het schoon blijft. Je houdt dat een aantal weken vol en dan is het klaar. Het was niet zo moeilijk, maar toch was het de gevestigde partijen in de vijftien jaar daarvoor niet gelukt. Er was wat Paul Scheffer noemt een zelfverkleerde onmacht, "zo is het nu eenmaal".

Populistische partijen hameren erop dat het wel anders kan. Het aansluiten op de samenleving is daarbij het belangrijkste. Op alle succesnummers van het populisme zie je dat gevestigde partijen de on-

derwerpen ernstig hebben verwaarloosd en zelfs hebben ontkend. Dat geldt voor veiligheid, immigratie, integratie, of we wel waar voor ons belastinggeld krijgen, de omvang van de overheid, enzovoort. Op al die punten werd de samenleving gediskwalificeerd. Op die manier hebben ze ook hun eigen populisme gekweekt. Want je kunt heel lang proberen om de deksel op het pannetje te houden en zeggen "wat zijn wij toch goed bezig in Nederland". Maar als je dat vooral tegen elkaar zegt en je vergeet dat af en toe te checken bij degenen die op je stemmen, klapt de boel op een gegeven moment uit elkaar. En dat is dan ook terecht. Het is de situatie waar we nu in zitten.

Ik ben zelf optimistisch en hoop dat nog veel populistten op het pluche komen. De studie van van Ostaaijen en die titel, 'Aversion and Accommodation', is daar goed op van toepassing (van Ostaaijen, 2010). De kunst van het populisme is aanpassen en afwijken. Je moet niet zo ver afwijken dat ze je eruit schoppen, want dan verandert er ook niets. Maar je moet je ook niet zo ver aanpassen dat het niet uitmaakt of je er bent.

Heilige huisjes worden gelukkig niet alleen in Rotterdam aangepakt, het kabinet doet dat nu op landelijk niveau ook, dankzij de PVV. Neem bijvoorbeeld de inburgeringcursussen. Dat werkt niet en wordt gelukkig afgeschaft. En zo zijn er meer zaken. De illusie dat we niet naar een kleinere overheid zouden kunnen bijvoorbeeld. Dankzij de crisis gaan we dat gelukkig wel meemaken. Daar wordt de samenleving beter van. Dat zijn allemaal zaken waarvoor het populisme draagvlak heeft gecreëerd. En in die zin is het popu-

lisme een zegen. Sinds duidelijk is dat je met nieuwe initiatieven, met nieuwe partijen, kan doordringen in het bestel, ben ik vol vertrouwen dat het juist dankzij het populisme weer goed gaat komen met Nederland.

Populisme en politieke marketing

Jack de Vries, communicatieadviseur,
oud-staatssecretaris

Ik stond voor de keuze: ga ik aan de kant zitten van de bedreiging of de zegen. Ik heb gekozen voor de zegen, omdat ik het er niet mee eens ben dat sommige mensen betogen dat populisme de oorzaak is van alle ellende. Ik betoog dat populisme een gevolg is van hoe de samenleving, de politiek en de media in elkaar zitten. Ik start met een politieke analyse.

In de hoogtijdagen van de verzuiling in Nederland kon je op basis van iemands geloof vrij precies aangeven wat mensen stemden, welke krant ze lazen en van welke omroep ze lid waren. Dat was de ordening zoals we die kenden. Vervolgens kregen we een verschuiving naar de maakbare samenleving. De overheid ging alles regelen, zoals de sociale zekerheid en de gezondheidszorg. Overal kwam meer en meer overheid. En we vonden dat prima. De overheid zou voor ons geluk zorgen. Vervolgens kregen we een volgende verschuiving, naar marktwerking en liberalisering. De hoop werd toen op het bedrijfsleven gevestigd. En wat zien we nu? Door de economische crisis hebben we geen

vertrouwen meer in financiële instituties en het bedrijfsleven. Daarnaast heeft de burger ook weinig vertrouwen in de overheid en de politiek. En hoe werkt dat dan door in de politiek? Die onderschatte dat en in 2002 was de overwinning van Pim Fortuyn een *wake up call*. De brede coalitie van gevestigde partijen in het tweede paarse kabinet dacht dat het economisch goed ging, maar de onderstroom van onvrede in de samenleving werd onderschat.

Fortuyn voelde dit haarfijn aan en hij maakte gebruik van een gevoel van negativiteit in de samenleving. Wat de samenleving vindt, is dus een politieke werkelijkheid. Kiezers zijn volstrekt op drift, geen enkele politieke partij is meer zeker van de eigen aanhang, elke verkiezing kan de uitslag weer helemaal anders zijn. Politieke partijen zijn op zoek naar de kiezer. Burgers zoeken naar nieuwe ankerpunten en politici zijn in staat van permanente campagne om die kiezers aan zich te binden. Toen het CDA vroeger 54 zetels had, kon het er daarvan 45 uit de verzuiling verklaren. Nu hebben grote politieke stromingen nog maar een vaste aanhang van 10 zetels en de rest moeten ze erbij verdienen. En ook dat werkt populisme in de hand. En iedere politieke partij weet dat je nooit de grootste politieke partij in het land wordt als je die moderne burgerij, het grootste deel van de samenleving, niet aan je bindt. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 kozen ze voor Wouter Bos, die ook populistisch zei "weg met al die bezuinigingen". Daarna zaten ze allemaal bij Verdonk en nu zitten ze voor een groot gedeelte bij de PVV.

Aan de andere kant is er de invloed van de media. Die zijn ook met elkaar aan het concurreren om kijkers en lezers. Daardoor wordt het steeds oppervlakkiger, want je hebt aan de ene zijde de politici die op jacht zijn naar publiciteit en aan de andere kant de journalisten die op zoek zijn naar spanningen. Met Twitter zijn er in één slag zelfs 500.000 journalisten in dit land bijgekomen. Beeldvorming bepaalt. Er zijn prachtige analyses over inhoud, het positioneren van politieke partijen, maar wat houdt u over aan een tv-uitzending: hoe kwam hij of zij over? En daardoor laten mensen hun keuze bepalen. Of je het nu leuk vindt of niet, het is wel de werkelijkheid van alle dag. Iedereen herinnert zich nog het GeenStijl-fragment waarbij minister Vogelaar zich geen raad wist met een interviewer die haar minutenlang achtervolgde. Het beeld is allesbepalend. En Wilders maakt heel goed gebruik van beeldvorming. Ook Wilders wil een brede groep kiezers aanspreken. Kijk bijvoorbeeld naar zijn laatste campagne voor de Provinciale Statenverkiezingen. Je ziet hem in het asiel, je ziet hem in het zorgcentrum, je ziet hem in de Albert Heijn. Is dat populisme of is dat politieke marketing om gewoon de kiezer te bereiken?

Verschillende populistische kenmerken komen breed voor in de Nederlandse politiek. Neem bijvoorbeeld het eenvoudigen van de werkelijkheid. Fortuyn sprak over "de puinhopen van paars", de Socialistische Partij doet dat als ze zeggen "waarom moet de bakker betalen voor de studie van de zoon van de advocaat", en D66 wanneer hun partijleider Pechtold spreekt over "Het kabinet van de betutteling". Dit soort taalgebruik is dus niet

voorbehouden aan populistten, maar zichtbaar bij alle partijen. Naar mijn mening is het niets meer dan politieke marketing die nodig is om te overleven in dit tijdperk van de mediocratie. Wat is nu mijn conclusie? Veel gaat over de wil van het volk. En populisme is daar een reactie op. Burgers kiezen voor een partij die hen op dat moment het meeste aanspreekt. Niet alle mensen zijn het eens met de standpunten van Wilders, maar de meeste antwoorden die je krijgt, zijn dat hij wel duidelijk is en ze daardoor “weten waar hij voor staat”. Waar Frissen in zijn bijdrage dus kritisch is over sterk leiderschap omdat dit op gespannen voet staat met de democratie, wil ik hier op deze plek daar juist een lans voor breken. Wil de politiek weer vertrouwen terug krijgen en uit het verdomhoekje komen, dan zullen politieke leiders minder volgend moeten zijn. De kloof tussen burger en politiek zal groter moeten worden. Authenticiteit en staan voor wat je denkt dat goed is voor de samenleving zal meer respect opleveren. Het is voor de andere politieke partijen de uitdaging om de geloofwaardigheid te herstellen. Dus laten we niet met een beschuldigende vinger wijzen naar het populisme, ook al kun je het met bepaalde standpunten echt niet eens zijn. Er ligt hier een opdracht om de geloofwaardigheid van de politiek te herstellen. Die opdracht ligt bij andere politieke partijen en de media en uiteindelijk bij de samenleving zelf. Is populisme een gevaar? Nee, het is een zegen want het is een *wake up call*, om onszelf als het verwende Nederland eens goed in de spiegel te bekijken. Dat is de boodschap van de populistten.

Besluit: de zegeningen en gevaren van het populisme

Julien van Ostaaijen, Universiteit van Tilburg

Veel gevestigde politici zoeken naar een manier hoe ze zich tot het populisme moeten verhouden. In een interview met dagblad *de Pers* sprak CDA-coryfee en senator Eelco Brinkman over de elite, het volk, of wat hij noemde ‘de gewone mensenmaatschappij’ (*De Pers*, 24/2/2011). Zijn partijgenoot Jan Peter Balkenende zei ten tijde van zijn premierschap dat populistten geen verantwoordelijkheid nemen (*Binnenlands Bestuur*, 5/10/2009). En de President van de Europese Raad, Herman van Rompuy, noemt het populisme zelfs ronduit gevaarlijk (*De Morgen*, 23/11/2010). Soms staan daar positieve geluiden tegenover, zoals die van PvdA-leider Wouter Bos die al in 2008 zei dat zijn partij misschien wat populistischer moest worden (*De Pers*, 8/4/2008).

De citaten hierboven lijken allemaal uit te gaan van verschillende definities van het begrip. En dat is inderdaad een probleem. Of zoals David van Reybrouck, auteur van *Pleidooi voor populisme* het zegt: “De populariteit van het begrip lijkt omgekeerd evenredig met de helderheid ervan” (Van Reybrouck, 2009, 10). Aan de andere kant, hoewel veel auteurs evenveel definities van het populisme geven, kom je in de literatuur wel vaak dezelfde kenmerken tegen. Zonder de ultieme synthese te claimen, kom ik op basis van de literatuur tot de volgende werkdefinitie: populisme is een stijl van politiek bedrijven waarbij de homogene wil van ‘het volk’ (of een variant op dat begrip) centraal staat. Het belang van

'het volk' moet worden verdedigd tegen de heersende elite en externe bedreigingen (zie onder meer Canovan, 1980; Mudde, 2007; Albertazzi & McDonnell, 2008).

Populisme is dus allereerst een stijl en geen ideologie. Ik zie in het populisme geen samenhangende maatschappijvisie die op alle maatschappelijke problemen een antwoord biedt. Sommigen noemen het een smalle ideologie, een ideologie die alleen iets zegt over de relatie politiek-bestuur. Maar ik zie populisme veel meer als een stijl van politiek bedrijven. Elke politicus en elke politieke partij kan zich in meerdere of mindere mate een populistische stijl aanmeten. Kenmerken van die stijl zijn: een het beroep op het volk als een uniforme entiteit die moreel goed is. Dat volk moet beschermd worden tegen een corrupte elite en tegen externe bedreigingen. Wie deel uitmaakt van de elite kan per context verschillen. Hier in Nederland is dat vaak de Haagse politiek op het Binnenhof, maar als je het aan de Venezolaanse president Hugo Chavez vraagt, kom je misschien tot een heel andere elite: de kapitalisten en de grote bedrijven. Hetzelfde geldt voor de externe bedreigingen. Ook die kunnen in verschillende contexten verschillend worden ingevuld. Allerlei groepen, zoals immigranten, feministen en intellectuelen kunnen eronder vallen.

Dat populisme een stijl is, zie ik enigszins bevestigd door onderzoek van Sarah de Lange en Matthijs Rooduijn (2011). Daaruit blijkt dat één of meer kenmerken van het populisme in de verkiezingsprogramma's van alle door hun onderzochte partijen zijn terug te vinden. Een substan-

tiële aanwezigheid van alle kenmerken is vooral bij enkele *usual suspects* van het Nederlandse populisme aanwezig, momenteel vooral de PVV.

Als antwoord op de vraag 'is populisme een zegen?' zou ik dus allereerst zeggen dat het er maar aan ligt in hoeverre je de populistische stijl doorvoert. Een gematigde variant van populisme hoeft niet slecht te zijn. Sterker nog: het kan heel goed zijn. En veel populisme in Nederland is vrij gematigd. Samenvattend beschrijf ik drie bedreigingen en drie zegeningen van het populisme.

De eerste bedreiging volgt uit het feit dat populistten wantrouwend zijn ten opzichte van alles wat er tussen de volkswil en het uitvoeren van die volkswil instaat. Dat kan het parlement, de politieke partijen, maar ook de rechterlijke macht zijn. Het feit dat Wilders de rechterlijke macht in zijn betoog op eenzelfde lijn als de (verdorven) elite plaatst, is gevaarlijk. Wantrouwend staan tegenover de instituties die de democratische rechtstaat invulling geven, betekent uiteindelijk ook het ter discussie stellen van die democratische rechtstaat zelf. Ten tweede staat het populisme vijandig ten opzichte van minderheden. Het hangt van de definitie van 'het volk' af wie door de populistten als minderheid gedefinieerd wordt. Maar als je op die manier bepaalde groepen systematisch buitensluit, verhoudt zich dat slecht met het idee dat democratie ook het opkomen voor minderheden is. En de laatste bedreiging is een verharding van de politiek. Als je vindt dat de samenleving verhardt en dat daar iets aan gedaan moet worden, moet je dan als politicus niet het goede

voorbeeld geven? De populistische anti-elitaire, anti-establishment stijl vervalt echter vaak in grovere omgangsvormen. Niet zo heel lang geleden was er ophef in de Tweede Kamer toen de fractievoorzitter van de SP Jan Marijnissen “effe dimmen” zei tegen de voorzitter. Tegenwoordig noemen we ministers “knettergek”.

Aan de andere kant zijn er ook voordelen van het populisme te geven. Allereerst wordt wel gezegd dat populistische democraten zijn. Populisten willen meer invloed van de burger op besluitvormingsprocessen en op de politiek en zijn vaak voor directe democratie. Ten tweede vertegenwoordigen populistische bewegingen nieuwe groepen. Uit exit polls blijkt onder meer dat Fortuyn en Wilders nieuwe kiezers naar de stembus kregen. Misschien maar enkele procenten, maar het zijn wel mensen die voorheen niet gingen stemmen. Ruud Koole verwoordt het als volgt: “het vertrouwen in het parlement is gegroeid omdat de onvrede over de politiek er vaker wordt verwoord” (Koole, 2010, 51). En ten slotte is het een zegening dat het stelsel af en toe eens wordt opgeschud, dat nieuwe partijen de wat ingeslapen politiek tot leven brengen. Ik heb dat voor mijn proefschrift zelf onderzocht in Rotterdam, waar Leefbaar Rotterdam die functie ook enigszins vervulde (Van Ostaaijen, 2010). Ik zeg niet dat de manier waarop populistische partijen dat doen altijd goed is, maar het heeft zeker nut. In het systeem van de Nederlandse democratische rechtstaat zijn er allerlei *checks and balances*, macht en tegenmacht, de wetgevende macht en de uitvoerende macht, het lokale niveau en het nationale niveau en allerlei

(Europese) juridische kaders waaraan we ons moeten houden. Het populisme kan als een dergelijke tegenmacht binnen het politieke spel worden gezien. Het is een nieuwe vorm van verantwoording, hoe zeer andere politici de scherpe stijl en populistische retoriek ook verafschuwen.

Noot

1. Uit: Frissen, P.H.A. (2009). *Gevaar verplicht. Over de noodzaak van aristocratische politiek*, Amsterdam: Van Gennep.

Bibliografie

- Albertazzi, D. & McDonnell, D. (Eds.). (2008). *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire & New York: Palgrave Macmillan.
- Axelrod, R. (1967). Structure of Public Opinion on Policy Issues. *Public Opinion Quarterly* 31 (1), 51-60.
- Binnenlands Bestuur (2009, 5 oktober). Balkenende roept bestuurders op tot lef. *Binnenlands Bestuur*. Ontleend aan <http://www.binnenlandsbestuur.nl/balkenende-roept-bestuurders-op-tot-lef.131927.lynx> op 5 april 2011.
- Brecht, A. (1959). *Political Theory: The Foundations of Twentieth-Century Political Thought*. Princeton: Princeton University Press.
- Dahl, R.A. (1956). *A Preface to Democratic Theory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- de Lange, S.L. & Rooduijn, M. (2011). Een populistische tijdsgeest in Nederland?

- Een inhoudsanalyse van de verkiezingsprogramma's van politieke partijen. In R. Andeweg & J. Thomassen (Eds.), *Democratie doorgelicht: het functioneren van de Nederlandse democratie* (pp. 319-334). Leiden: Leiden University Press.
- De Morgen (2010, 23 november). Europees president Van Rompuy laakt populisme. *De Morgen*.
- De Pers (2008, 8 april). PvdA-leider Wouter Bos: we moeten populistischer zijn. Na pleidooi voor polarisatie, wil Bos nu meer aandacht voor de gewone man. *De Pers*.
- De Pers (2011, 24 februari). Je moet het volk goed verstaan. *De Pers*.
- Ionescu, G. & Gellner, E. (Eds.). (1969). *Populism: Its Meanings and National Characteristics*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Koole, R.A. (2010). Populisme en politieke legitimiteit in Nederland. In M.J.G.J.A. Boogers, E. Meurs, A. van Omme, M.F. Stein & J. Vis (Eds.), *Vereniging van Griffiers, Het huis van de democratie na de gemeenteraadsverkiezingen: achterstalig onderhoud?* (pp. 44-54). Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39 (4), 541-563.
- Shils, E. (1960). *Political Development in the New States*. The Hague: Mouton.
- Sørensen, R. (2007, 3 april). Leve het populisme. *Column op de website Leefbaar Rotterdam*.
- Taggart, P. (2000). *Populism*. Buckingham: Open University.
- van Ostaijjen, J.J.C. (2010). *Aversion and Accommodation: Political Change and Urban Regime Analysis in Dutch Local Government: Rotterdam 1998-2008* (Doctoral dissertation, Universiteit van Tilburg, 2010). Delft: Eburon.
- Van Reybrouck, D. (2008). *Pleidooi voor populisme*. Amsterdam/Antwerpen: Querido.